

องค์กรหัวใจสีขาว White Heart organization

บุษกร วัฒนบุตร*

บทคัดย่อ

องค์กรหัวใจสีขาวเป็นเป็นบทความที่นำเสนอให้เห็นถึงการบ่งบอกการบริหารงานในองค์กรด้วยการหันมาค้นหาศักยภาพสูงสุดของความเป็นมนุษย์ โดยผ่านทางการสร้างความสามารถจากหัวใจของมนุษย์ ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ในตัวของมนุษย์ทุกคน ซึ่งในร่างกายอันประกอบด้วยอวัยวะ ๓๒ ส่วนของเรานั้นทุกส่วนถูกสอดแทรกไปด้วยเมล็ดพันธุ์แห่งความดี แต่ขาดความเอาใจใส่รดน้ำพรวนดินเจริญงอกงามแผ่ไพศาลออกมา ทำให้มนุษย์เราไม่เกิดการเรียนรู้การสร้างภูมิคุ้มกันชีวิต และองค์กรที่เราสังกัดมีความเข้มแข็ง ดังนั้นในบทความนี้จะจะเป็นบทความที่เขียนขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ในการเสนอแนวทางในเปลี่ยนแปลงตนเองให้ดีขึ้น เสริมสร้างการขัดเกลานิสสัยภายในตัวเองให้เป็นคนที่สมบูรณ์ เพื่อส่งผลให้เกิดองค์กรที่เป็นองค์กรหวังกำไรขั้นสุดท้ายอันได้แก่ การมุ่งกำไรเพื่อกระจายแก่ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ชุมชน และสังคมเป็นที่ตั้ง โดยอาศัยยุทธศาสตร์การใช้หัวใจของมนุษย์ที่เปี่ยมล้นไปด้วยคุณงามความดีเป็นพลังขับเคลื่อนในการมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติงานเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวมเพื่อให้ได้ผลงานที่น่าชื่นชมและชื่นใจ มากกว่าที่จะไขว่คว้าชื่อเสียง เงินทอง เกียรติยศ รวมทั้งการพิจารณาอย่างละเอียดในประเด็นเกี่ยวกับการค้นหาศักยภาพของเรา อันได้แก่การพิจารณาถึงว่าเราเป็นใคร อยู่ที่ไหน ต้องทำอะไร เป้าหมายปลายทางและจุดหมายของการดำเนินชีวิตเป็นอย่างไร โดยพิจารณาความจริง ว่าเราเป็นเพียงธาตุที่เคลื่อนไหวไปตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และขับเคลื่อนไปตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งธรรมชาติเดียวกัน คือการเปลี่ยนแปลง คงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และบังคับบัญชาไม่ได้ เรามีใช่เป็นศูนย์กลางของจักรวาล เราจะอยู่หรือจะไปโลกก็ยังคงหมุนตามเดิม เป็นการปรับทัศนะและมุมมองตามความเป็นจริง บทความนี้เปรียบเสมือนคู่มือหรือเครื่องนำทางให้มนุษย์เดินทางชีวิตจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งอย่างมีประสิทธิภาพไม่หลงทิศทาง

คำสำคัญ : องค์กรหัวใจสีขาว, ยุทธศาสตร์การใช้หัวใจของมนุษย์

* อาจารย์ ดร. ประจักษ์สุตรหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ และหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ABSTRACT

White heart organization is the article that presents to seeks topmost latency of the humanity, by change building ability way from the heart of a human which conceal stay in everybody human. In body composes every ๓๒ part our that part organs was insinuated go to with goodness seed but lack to the carefulness waters to loosen the soil grow flat is vast come out that make the human doesn't be born building immunity life learning. The organization where is under have the strength. Thus in this article will the article that writes to go up with the objective in presenting trend in modify oneself improve, reinforce the scrub edits the habit within oneself to completed person. For cause the organization where is the organization hopes final stage profit for example profit focusing for spread to the nature, environment, community, and the social is mainly. By live using heart strategy of a human who is full go to with the virtue is the power will propel in the focusing to work for happy advantage of the public, effective praiseworthy work and rejoice. More than to grab wildly the fame, gold money, honor, and the meditation thoroughly in the issue about latency our seeking for example the meditation is even if who are we are ?, at the time, must do ?, how are destination aim and the objective of the way of life ?. By the truth, we are just the element that moves to go as its nature may be and the environment, and propel go to as its nature may be and the environment, fall stay beneath same nature. Be the change, be durable be in originally no, and can't command. We are not the junction in the universe, we will stay or, go to, world, still turn as before, be fining viewpoint and the view point actually. This article is compared as a handbook or, the guidance gives a human travels the life from the one dot goes to still again the one dot efficiently doesn't be misled the direction.

Keywords : White heart organization, Using heart of a human strategy.

บทนำ

ยุคปัจจุบันเป็นยุคที่ดูเหมือนว่าจะมีปัญหามากมายสำหรับมนุษย์ จะเห็นได้ว่าการเกิดสงครามเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั่วโลก หรือแม้กระทั่งความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย คำถามจึงมีอยู่ว่าทำไมมนุษย์ต้องสร้างปัญหาจนก่อให้เกิดความขัดแย้ง และจากความขัดแย้งเล็กๆ ขยายกระจายความบาดหมางออกไปจนกลายเป็นสงคราม นั่นก็เพราะมนุษย์เรามีการนำกิเลส และความต้องการต่าง ๆ ของตนมาสร้างปัญหาให้เกิดรอบตัว เช่นปัจจุบันตอนนี้เศรษฐกิจกลายเป็นเรื่องที่เราสร้างปัญหาให้กับตัวเราเอง คนว่างงานมีจำนวนเพิ่มขึ้น เมื่อคนว่างงานเพิ่มขึ้น รายได้ก็ลดน้อยลง เมื่อรายได้น้อยลง ตนไม่มีงานจะทำก็จะผันตัวไปเป็นโจรผู้ร้ายก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมา และจากการที่มนุษย์ไม่เคยเรียนรู้การดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสม ชีวิตมนุษย์ส่วนมากใช้ชีวิตผูกติดกับวัตถุสิ่งของ จนกระทั่งเกิดปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นจากสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นมา เช่นปัญหาสิ่งแวดล้อม ที่เกิดจากการที่เราทำลายป่าไม้ การใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย จนกระทั่งทรัพยากรต่าง ๆ บนโลกเริ่มร่อยหรอ จนเป็นเหตุให้เกิดปัญหาเรื่องภาวะโลกร้อนตามมา ซึ่งปัจจุบันภาวะโลกร้อนก็ทำให้มนุษย์ต้องประสบปัญหานานัปการ ซึ่งสาเหตุต่าง ๆ ที่กล่าวมาก็เกิดขึ้นมาด้วยน้ำมือของมนุษย์ทั้งสิ้น ดังนั้นเมื่อย้อนกลับมามองที่มนุษย์ เราก็พบว่าปัญหามากมายเกิดขึ้นกับมนุษย์เช่นเดียวกัน ทุกวันนี้ศีลธรรมของมนุษย์ตกต่ำลงเรื่อย ๆ มนุษย์ขาดคุณธรรม จริยธรรม มีความเครียดและความทุกข์มากขึ้น รวมทั้งมนุษย์เราส่วนใหญ่มักโดนระบบการศึกษาและสังคมยุคเร่งรีบ ดัดยัดในวัตถุให้ใช้แต่ความคิด โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ว่าเป็นความคิดที่เกิดจากจิตปกติหรือไม่ปกติ เป็นความคิดที่ปรุงแต่งหรือเป็นตามความจริง

ในปัจจุบันแม้กระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกจะมีความรุนแรง แต่กระแสธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอกาลิกทันสมัยอยู่เสมอ ธรรมะทำให้คนเป็นอิสระจากกิเลสและความทุกข์ เราไม่ได้มองตัวเองอย่างเดียวยังอีกต่อไปแล้ว เราเริ่มมองไปที่กว้างแล้วว่าจะให้อะไรคืนกับสังคมได้บ้าง พระพุทธเจ้าสอนว่า มนุษย์เกิดมาเพื่อเรียนรู้ จะเห็นชีวิตของเราอยู่ในกระบวนการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม มนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่มีชีวิตผูกติดกับวงจรของความคิด ความรู้สึก อารมณ์ เหตุผล และพฤติกรรม และบ่อยครั้งที่ความรู้สึกกับอารมณ์มักจะอยู่เหนือเหตุผล ส่งผลให้เกิดการกระทำในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเปรียบไว้ว่าชีวิตเหมือนหยดน้ำใส ๆ ที่ติดอยู่บนใบหญ้าในยามรุ่งอรุณ พอพระอาทิตย์ขึ้น หยดน้ำก็เหือดหายไป ชีวิตเหมือนหม้อดิน ตกเมื่อไรก็แตก ดังนั้นเราต้องรู้จักใช้ชีวิตในแต่ละขณะอย่างถนอมชีวิตให้เป็น ทำปัจจุบันให้ดีที่สุด เพื่อจะมีทั้งอดีตและอนาคตที่ดี

สำหรับประเทศไทยพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นสถาบันสังคมสถาบันหนึ่ง มีบทบาทอย่างยิ่งต่อสังคมไทยที่ประชากรส่วนใหญ่ในประเทศไทยนับถือมากที่สุด และพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งของโลกที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการหล่อหลอมหรือขัดเกลาอุปนิสัยใจคอของบุคคลให้ละเอียดอ่อน สวยงาม มีความรัก ความเมตตา และความเอื้ออาทรต่อกันและกัน มีหลักคำสอนที่มีลักษณะเป็นสากล ประกอบด้วยหลักการที่เป็นเหตุเป็นผลที่สามารถให้พิสูจน์ได้ด้วยวิธีการที่วางไว้อย่างเป็นระบบ มิได้เป็นคำสอนที่บังคับให้ต้องเชื่อ ต้องปฏิบัติตามอย่างไม่มีข้อพิสูจน์ ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดและต่อเนื่องจะมีบุคลิกภาพสง่างาม มีจิตใจเยือกเย็นและเป็นสุข และเป็นบุคคลที่สังคมปรารถนามากที่สุด^๑ รวมทั้งการขัดเกลาให้เกิดคนดีจะคิดถึงผู้อื่น คิดถึงประเทศชาติ คิดถึงโลก คิดถึงส่วนรวมก่อนตนเองเสมอ และที่สำคัญคนดีก็พร้อมที่จะเสียสละเพื่อส่วนรวมโดยไม่รีรอ การฝึกฝนและพัฒนาตนนั้นทางพุทธศาสนาจัดวางเป็นหลักเรียกว่า *ไตรสิกขา* คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีคุณภาพ โดยหลักทั้ง ๓ ประการที่กล่าวมานี้ เป็นส่วนประกอบของชีวิตที่ดีงาม เราก็ฝึกคนให้เจริญงอกงามในองค์ประกอบเหล่านี้ และให้องค์ประกอบเหล่านี้นำเข้าสู่การเข้าถึงอิสรภาพ และสันติสุขที่แท้จริง

โลกนี้ประกอบด้วยมนุษย์เป็นจำนวนมหาศาล และมนุษย์ก็เป็นตัวจักรสำคัญที่ทำให้สังคมประเทศชาติ และโลกเคลื่อนไหวได้ทั้งทางบวกและทางลบ ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องจัดกระบวนการที่ทำให้มนุษย์เป็นสิ่งที่มีความหมายมากที่สุด เพื่อขับเคลื่อนให้เกิดสิ่งที่ดีที่สุดในอุบัติขึ้นมาบนโลกแห่งนี้ ซึ่งตรงกับพระพุทธศาสนาที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถฝึกได้ และต้องฝึกจึงจะประเสริฐเนื่องจากมนุษย์อาศัยสัตตยชาติญาณได้น้อยไม่เหมือนสัตว์ประเภทอื่นที่เกิดมาแล้วก็อยู่ได้ด้วยสัตตยชาติญาณเช่นลูกห่าน เกิดมาก็สามารถเดิน ว่ายน้ำได้ทันที แต่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกฝนพัฒนาโดยเฉพาะในการพัฒนาสิ่งที่เรียกว่า “ปัญญา” มาใช้ดำเนินชีวิตแทนที่จะอยู่อย่างสัตว์อื่นที่เป็นอยู่ตามสัตตยชาติญาณ มนุษย์ย่อมจะคิดก้าวหน้าด้วยการใช้กำลังทางปัญญาพัฒนาด้านตนเองให้ได้พบเจอกับสิ่งที่ดีที่สุดในทางที่ไม่มิชอบเขต แต่ในทางกลับกันมนุษย์ส่วนใหญ่ไม่ทราบหลักการในการที่จะค้นหาสิ่งที่ดีที่สุดในอันจะนำมาซึ่งตัวแบบในการประพฤติปฏิบัติ ไม่รู้ธรรมชาติของการเรียนรู้ การฝึก การหัดนั้นว่ามีจำเป็น จึงปฏิบัติไปด้วยความเคยชิน พอทำได้ระดับหนึ่งก็หยุดเรียนรู้ จึงทำให้ชีวิตมนุษย์ไม่เกิดการพัฒนาเท่าที่ควรจะเป็น จึงจำเป็นที่จะต้องออกแบบตัวแบบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์วิถีพุทธขึ้นมาเพื่อให้มนุษย์ได้เรียนรู้ถึงธรรมชาติของชีวิต รู้หลักการของชีวิต รู้วิธีการดำเนินชีวิต มนุษย์ก็จะมีชีวิตที่ดี เกิดการเรียนรู้ การฝึกฝนและพัฒนาไปตามลำดับขั้นด้วยสติปัญญา ถ้าปฏิบัติแล้ว ชีวิตของแต่ละคนก็จะดีงามจนมีชีวิตที่ประเสริฐ และสามารถฝึกตนได้จนถึงขั้นเป็นพุทธะ หรือปัญญาตรัสรู้ เป็นปัญญาที่ทำให้

^๑ จานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๕๑.

มนุษย์กลายเป็นพุทธะ คือ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ด้วยการทำดี ละเว้นชั่ว ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส ดังที่ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ”^๒

บุญทัน ดอกไธสง ได้กล่าวว่า “วิชาการพัฒนามนุษย์ตามหลักศาสตร์เชิงพุทธนั้นจะให้คำตอบที่เด่นชัด คือ การมุ่งตรงไปยังฐานรากของมนุษย์หรือใจที่เป็นต้นน้ำของมนุษย์ สมองส่องใจให้เป็นผู้รู้ดี ปฏิบัติดี นั่นคือ ทำมนุษย์ให้มีวิชาและจรณะในเบื้องต้นหรือสร้างสมองอัจฉริยะให้แก่มนุษย์ในครอบครัวและองค์กร” พร้อมกันนั้น^๓ บุญทัน ดอกไธสง ยังกล่าวว่า “มนุษย์คือสินทรัพย์ ต้องเข้าใจ อริยทรัพย์ที่มีอยู่ในตัวเขา เมื่อลงทุนให้การศึกษาต้องศึกษาวิชามนุษย์ ความดีที่ยิ่งใหญ่ คือ Virture คือความซื่อสัตย์สุจริตที่มีสมองเลิศเป็นพุทธ คือรู้แจ้ง รู้จริง ปฏิบัติได้มีประโยชน์ต่อชาวโลกอย่างไม่มีโทษมนุษย์จะสร้างคุณค่าเพิ่มจึงจำเป็นต้องเข้าใจธรรมชาติของการเรียนรู้และการพัฒนา”^๔ ซึ่งสอดคล้องกับ วีระวัฒน์ ปันนิตามัย ที่กล่าวว่า “การพัฒนาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับทุกผู้ทุกนาม โดยหลักการทางศาสนาเชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐที่พัฒนาได้ และเมื่อเข้าไปเป็นสมาชิกขององค์กร ก็ถือว่าเป็นหน้าที่ของผู้บริหาร บุคลากรที่ต้องพัฒนาตน ทีม และองค์กรไปพร้อมๆ กัน ดังนั้นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาที่ดี จะขึ้นอยู่กับภาระที่แต่ละบุคคลต้องรับผิดชอบในการพัฒนาทักษะ ความรู้ความสามารถของตนเป็นเบื้องต้น เพื่อที่จะสร้างทีมงาน และองค์กรให้เข้มแข็งและเจริญก้าวหน้าต่อไป ซึ่งการพัฒนาคนที่ดีนั้น นอกจากจะมุ่งให้เข้าถึงความสำเร็จ ความยิ่งใหญ่ ที่นับว่าเป็นกฎสมมุติแล้ว ที่สำคัญกว่านี้คือ การให้เข้าถึงความจริงและความดีของชีวิตที่เป็นกฎธรรมชาติ ซึ่งจะก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน มีอิสรภาพทางปัญญาที่หลุดพ้นจากสิ่งสมมุติ โดยยึดหลักว่าการพัฒนาเป็นการพยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นและยังประโยชน์ให้แก่คนรุ่นปัจจุบันและอนาคตให้ดำรงชีวิต เข้าถึงโอกาสของการพัฒนาศักยภาพสูงสุดที่ตนมี (Living life at the fullest potential) ซึ่งการพัฒนาไม่ควรใส่ใจในด้านเศรษฐศาสตร์เพียงอย่างเดียว แต่ยังต้องคำนึงถึงความต้องการทางสังคม จิตใจ สิทธิมนุษยชนและความเสมอภาคในโอกาสร่วมด้วย”^๕

จากการประมวลผลข้างต้นผู้เขียนจึงสนใจในประเด็นของการพัฒนาทุนมนุษย์วิถีพุทธในการบริหารองค์กร ทั้งนี้เพื่อเป็นการเสริมสร้างแนวทางต้นแบบของทุนมนุษย์ที่มีคุณภาพโดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยผู้เขียนมีความเห็นว่าการพัฒนานี้จะเป็นประโยชน์ในการชี้ให้เห็นถึงแนวความคิดและวิธีการในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์วิถีพุทธ และเป็นแนวทางให้นักพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในสังคมไทยสามารถใช้เป็นต้นแบบ (Role

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐.

^๓ บุญทัน ดอกไธสง, การจัดการทุนมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ตะวัน, ๒๕๕๑), หน้า ๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๕.

^๕ วีระวัฒน์ ปันนิตามัย, การพัฒนาคนที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : ทีพีเอ็นเพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

Model) ในการผลิตทรัพยากรมนุษย์ให้สอดคล้องกับความต้องการขององค์กรเพื่อเป็นตัวแบบในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เปี่ยมล้นไปด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นการนำสิ่งที่มีค่าที่พระพุทธเจ้าท่านได้สละเวลาทั้งชีวิต เฝยญความทุกข์ทรมานต่าง ๆ เพื่อพิสูจน์ให้ชาวโลกได้เห็นว่าป็นวิธีที่ดีที่สุดในการดำเนินชีวิตที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์ มีความสุขทั้งกายและใจ อันจะนำไปสู่การสร้างป็นนโยบายพัฒนาประเทศให้เกิดความมั่นคงอย่างยั่งยืน โดยเน้นการศึกษาไปยังหลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์วิถีพุทธ เพื่อก่อให้เกิดตัวแบบทุนมนุษย์วิถีพุทธ และวัฒนธรรมองค์กร สังคมไทยจะมีประสิทธิผลสูง เกิดมั่นคง เนื่องจากการพัฒนาออกไปจากตนเอง ครอบครัว ชุมชน ประเทศชาติ โลก สร้างศรัทธาที่มีแนวทางทางดี ทุกคนจะเป็นสัตตบุรุษ สามารถเผชิญสิ่งต่าง ๆ รอบด้านได้ด้วยใจที่เป็นสุข เปี่ยมไปด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ตามหลักพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาจากเอกสาร ตำรา โดยมีแนวคิดทฤษฎีหลัก ๆ เพื่อการพัฒนาองค์กรให้เป็นองค์กรสีขาวดังนี้คือ

๑.๑ หลักพุทธญาณวิทยา (ไตรสิกขา) และแนวคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธญาณวิทยา การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธขององค์กรจะมีกระบวนการทัศน์ในการพัฒนา ๔ ระดับ กล่าวคือ ระดับการพัฒนาเพื่อผลงานทั้งนี้เพื่อให้องค์การและมนุษย์ในองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนอยู่รอดพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ ในการพัฒนาระดับนี้มีพื้นฐานแนวคิดมาจากเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์ ระดับที่สองคือกระบวนการทัศน์การพัฒนาเพื่อการเรียนรู้ ในระดับนี้มีพื้นฐานแนวคิดมาจากเศรษฐศาสตร์มนุษย์นิยม เป็นการพัฒนาเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์เป็นหลักมิใช่การพัฒนาเพื่อสนองต่อความต้องการขององค์กรเท่านั้น กระบวนการทัศน์การพัฒนาระดับที่สามคือกระบวนการทัศน์การพัฒนาในระดับโลกียธรรม ซึ่งมีพื้นฐานแนวคิดมาจากพุทธธรรมซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าสำหรับมนุษย์ที่มีความพร้อมที่จะเรียนรู้ “ความจริงตามความเป็นจริง” ในระดับของผู้ครองเรือน มีชีวิตแบบชาวบ้านทั่วไปที่ยังต้องประกอบอาชีพ เลี้ยงชีพทั้งตนเองหรือครอบครัวของตนเอง องค์กรเอกชนมีรายได้อยู่รอดได้ องค์กรภาครัฐปฏิบัติภารกิจที่ได้รับมอบหมาย โลกียธรรมเป็นหลักธรรมที่จะทำให้ทุนมนุษย์ในองค์กรมีความดี มีความสุข การพัฒนาทุนมนุษย์ในระดับนี้จะทำให้มนุษย์ในองค์กรมีจริยธรรมศีลธรรมมากขึ้น ความชั่วร้ายเลวทรามลดลง กระบวนการทัศน์ในการพัฒนาในระดับสูงสุดคือระดับโลกุตระธรรมที่มีเป้าหมายในการพัฒนามนุษย์สู่ระดับ “นิโรธ” จากอริยสัจ ๔ หรือระดับนิพพานนั่นเอง กระบวนการทัศน์การพัฒนาในระดับนี้เหมาะสมสำหรับผู้ที่มีทั้งพื้นฐาน “ภูมิธรรม” ที่มากพอและยังต้องเป็นผู้ที่มีเป้าหมายส่วนบุคคลที่ต้องการพัฒนาไปสู่ระดับการพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิงมีชีวิตที่ “เหนือโลก” หลุดพ้นจากสมมติสัจจะทั้งปวง การพัฒนาในระดับนี้จะเกิดขึ้นได้ยากกับมนุษย์ส่วนใหญ่เนื่องจากเป็นเรื่องลึกซึ้งยากที่จะเข้าใจ อย่างไรก็ตามในทางอุดมคติของพุทธศาสนาแล้วมนุษย์ทุกคนควรมีเป้าหมายในระดับการพัฒนาระดับโลกุตระธรรม เพียงแต่มี

เงื่อนไขในเรื่องความพร้อมของมนุษย์แต่ละคนที่มีไม่เท่ากัน ดังนั้นการวางแผนการพัฒนาทั้งในระดับบุคคลและระดับองค์การจึงต้องคำนึงถึงปัจจัยในความพร้อมและปัจจัยในเรื่องจุดมุ่งหมายที่ต้องการ^๖

๑.๒ รูปแบบ KSM Model เป็นการพัฒนามนุษย์ให้มีสมรรถนะที่เก่งทั้งใจและกาย (อัจฉริยะ-อริยะ) โดยต้องเริ่มจาก L (Leader) F, O_{CAP} หมายถึง สมรรถนะด้านการมีภาวะผู้นำในสถาบัน ครอบครัว F (Family) และองค์การ O (Organ) ซึ่งอาศัยกระบวนการ ๓ ขั้นตอนในการฝึกฝน ประกอบด้วย การกระตุ้นจิตสำนึก C (Concept Stimuli) การทำกิจกรรม A (Activity) P (Project) การทำโครงการ เพื่อฝึกการสร้างสมรรถนะความเป็นผู้นำ โดย K (Knowledge) D, H, F หมายถึง สมรรถนะด้านการเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถซึ่งอาศัยกระบวนการ ๓ ขั้นตอน ในการฝึกฝนประกอบด้วย การเป็นผู้ที่มุ่งมั่น D (Determination) เป็นผู้นำที่ทำงานหนักกว่าผู้อื่น H (Hard Working) เป็นผู้มีวิสัยทัศน์มองการณ์ไกล F (Future Vision) S (Skill) S, Co, CRE หมายถึง สมรรถนะด้านทักษะ ความชำนาญ ซึ่งอาศัยกระบวนการ ๓ ขั้นตอนในการฝึกฝนประกอบด้วย การมีความรับผิดชอบ R (responsibility) การประสานแผนงาน CO (CO-Ordination) มีความคิดสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ๆ CRE (Creative) และ M (Management) H, S, Di หมายถึง สมรรถนะด้านการบริหารจัดการได้ดี ซึ่งอาศัยกระบวนการ ๓ ขั้นตอนในการฝึกฝนประกอบด้วย การเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์สุจริต H (Honor) การเสียสละ S (Scarify) มีวินัย Di (Discipline) ซึ่งเป็นองค์ประกอบสมรรถนะมนุษย์สู่ระดับโลกในศตวรรษที่ ๒๑ และยุทธศาสตร์การพัฒนาสมรรถนะทุนมนุษย์

ตัวแบบไตรสิกขา และตัวแบบ KSM ได้มีการพัฒนามาจากหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) คือ ต้องการสะท้อนให้เห็นทั้งสภาพจิตความคิด และพฤติกรรมของผู้ตอบ การพัฒนาทุนมนุษย์โดยประยุกต์แนวคิดทางพุทธศาสนาที่ให้ ความสำคัญของการพัฒนามนุษย์ที่จิตใจและสมองซึ่งได้กล่าวว่า ทุนที่แท้จริง คือทุนทางปัญญา^๗ ซึ่งมีสมองเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดออกมา Mental Brain Model ที่มีวิชาจรณะสัมพันธ์ จึงกล่าวได้ว่าคนจะบรรลุความสำเร็จใดๆ นั้นอยู่ที่ใจและการใช้กระบวนการคิดจากสมองหรือปัญญานี้เท่านั้น KSM Model จึงเป็นรูปแบบของการเรียนรู้การฝึกกายควบคู่กับคุณธรรมการฝึกอบรมจิตใจ เป็นตัวแบบของการศึกษาด้วยตนเอง (Self Center) เน้นการพัฒนาคุณค่าในค่าในตัวมนุษย์และการเข้าถึงจิตวิญญาณอันแท้จริงของมนุษย์ โดยกำหนดคุณค่าสูงสุดของการศึกษาว่าเป็นคุณค่าทางศาสนาการรู้แจ้งทางด้านจิตใจ เปิดโอกาสให้เด็กเรียนอย่างอิสระแม้อยู่ในโรงเรียนโดยไม่ได้เน้นการท่องจำตำรา แต่เปิดโอกาสให้เด็กเลือกที่จะเรียนรู้ตามความสามารถและความสมัครใจ และท่านแสดงการบูรณาการระหว่างพุทธญาณวิทยา (ไตรสิกขา)

^๖ อภิชาติ พันธเสน, พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๔), หน้า ๔๘.

^๗ บุญทัน ดอกไธสง, การจัดการทุนมนุษย์, หน้า ๑๕.

และการเรียนรู้ด้วยกิจกรรมนำโครงการ มีความต้องการของชุมชน มีการสนับสนุนโดยมวลชน รวมทั้งการเป็นที่รักและได้รับการไว้วางใจ พอใจจากชนชั้นสูง หรือชนชั้นผู้นำอีกด้วย ซึ่งการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพุทธด้วยการใช้หลักอริยสัจ ๔ คล้ายคลึงกับแนวการพัฒนาคนมนุษย์กระแสหลัก โดยที่ตามหลักธรรมอริยสัจ ๔ จะเริ่มต้นที่ “ทุกข์” คือการเข้าใจปัญหาของชีวิตที่ต้องมีการแก้ไข ส่วนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของตะวันตกนั้นจะใช้แนวทางการมุ่งแก้ปัญหา (Problem Orientation) กล่าวคือการค้นหาปัญหาขององค์กรหรือของบุคคลในองค์กรที่ทำให้องค์กรมีประสิทธิภาพไม่เป็นไปตามเป้าหมาย จึงต้องทำให้มีการพัฒนาเสริมสร้างทั้งความรู้ ทักษะปรับเปลี่ยนทัศนคติ เพื่อให้มนุษย์ในองค์กรนั้นทำงานให้มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผลมากขึ้น หรือหากยังไม่มีปัญหาก็มองหาโอกาสความเป็นไปได้ที่จะทำให้ออกมาดีขึ้น กำหนดเป็นเป้าหมายในการพัฒนา และดำเนินการพัฒนาให้บรรลุเป้าหมายนั้น

ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธก็ใช้หลักการเดียวกันนี้คือใช้หลักธรรมอริยสัจ ๔ แต่การค้นหาปัญหาดังกล่าว พระพุทธเจ้าชี้ให้มนุษย์เห็นว่ามนุษย์นั้นมีปัญหาที่มี “อวิชชา” หรือมิจฉาทิฐิ ซึ่งหมายถึงมนุษย์มีความเข้าใจคลาดเคลื่อนในเรื่องชีวิต มีความเข้าใจผิดว่าเป้าหมายของการเป็นมนุษย์ที่ดีนั้นคือการเป็นปัจจัยการผลิตที่ดีขององค์กรหรือต้องทำงานสนองความต้องการขององค์กรเพื่อที่ตนเองจะได้รางวัลสิ่งตอบแทนหรือเงินมาสนอง “ตัณหา” ความอยากของตน บุคคลที่สามารถสนองตัณหาได้มาก มีกำลังซื้อและบริโภคได้มากตามแนวคิดบริโภคนิยมเรียกว่าผู้ประสบความสำเร็จ เป็นการส่งเสริมความเจริญของงานของ “ตัณหาและอุปาทาน” อย่างไม่รู้ตัว ปัญหาที่ใหญ่ที่สุดปัญหาหนึ่งของมนุษย์ปุถุชนก็คือการไม่เห็นปัญหาหรือ “ทุกข์” ของตน หลงเข้าใจผิดว่า “ทุกข์” คือ “สุข” และพยายามดิ้นรนแสวงหาวัตถุมาสนอง “ตัณหา” ของตน และเข้าใจว่าบุคคลที่ไม่เป็นปัจจัยการผลิตที่ดีขององค์กรคือ บุคคลที่ไร้ประโยชน์ เฉื่อยชา ไร้คุณค่า และบุคคลที่เสพบริโภคแต่น้อยกลายเป็นบุคคลสิ้นไร้ไม้ตอก หย่อนความสามารถจึงไม่สามารถสนองตัณหาตนได้ ในหลักพื้นฐานเรื่องนี้จึงทำให้เป็นภารกิจสำคัญของนักพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธทั้งที่เป็นฆราวาสและพระภิกษุในการชี้ให้มนุษย์เห็น “ทุกข์” คือปัญหาที่แท้จริงของมนุษย์เพื่อที่จะนำไปสู่การค้นหาสาเหตุและทางแก้ปัญหาที่รากเหง้า แทนที่จะมีความเข้าใจพุทธธรรมที่ผิดๆ หรือแต่เพียงผิวเผิน ไม่เข้าใจหลักพุทธธรรมที่แท้จริง นำ ไปสู่การพัฒนาที่คลาดเคลื่อนห่างไกลจากคำ สอนของพระพุทธเจ้า และสอดคล้องกับ พยอม วงสาตี การพัฒนาเพื่อให้มนุษย์มีชีวิตอันประเสริฐ ซึ่งจะต้องใช้หลักธรรมอริยสัจ ๔ ซึ่งประกอบด้วยทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค “มรรค” คือหนทางแห่งการพ้นทุกข์ซึ่งก็คือชีวิตอันประเสริฐนั่นเอง อริยมรรคมีองค์ ๘ หากกล่าวอย่างย่อก็คือหลักไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วยศีลสมาธิ และปัญญา เป้าหมายการพัฒนาคนมนุษย์แนวพุทธ ๓ ประการข้างต้น สามารถพัฒนาไปตามลำดับขั้น ๓ ขั้นตอน กล่าวคือ

ขั้นต้นเป็นการพัฒนาระดับศีลหรือไตรสิกขาที่ ๑ อันเป็นผลดีขั้นต้น ก่อให้เกิดการควบคุมและพัฒนาพฤติกรรมทั้งทางกายและวาจา เป็นการป้องกันการกระทำผิด และเป็นการพัฒนาให้เกิดสิ่งที่ดี โดยเป็นการจัดระเบียบเรียบร้อยทางพฤติกรรมของมนุษย์ให้อยู่ในกรอบของการกระทำที่พึงประสงค์เป็นไปตามระเบียบของกลุ่ม สังคม กฎหมาย จารีตประเพณี

ขั้นตอนระดับกลางคือการพัฒนาที่ระดับสมาธิซึ่งเป็นไตรสิกขาที่ ๒ ซึ่งเป็นหลักการเพื่อควบคุมและพัฒนาความคิด ผลักดันให้คิดในทางสร้างสรรค์ ถูกต้องและเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษย

ขั้นตอนระดับสูงเป็นการพัฒนาไตรสิกขาที่ ๓ คือปัญญา ซึ่งเป็นหลักการเพื่อควบคุมและพัฒนาความรู้ความสามารถ สนใจแต่สิ่งที่ถูกต้อง เป็นจริงตามความจริง

ทั้งเป้าหมายในการพัฒนาและประโยชน์ที่จะได้ในการพัฒนาจะเป็นปัจจัยอิสระที่จะกำหนดกระบวนการ เทคนิควิธีการรวมทั้งหลักธรรมคำสอนที่จะใช้พัฒนา สำหรับกระบวนการพัฒนาชีวิตอันประเสริฐจะเห็นว่ากระบวนการพัฒนาจะเริ่มต้นที่ปัจจัยพื้นฐานคือ ศีล ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของบุคคลที่มีคุณลักษณะทุนมนุษย์ที่มีคุณภาพของคนเก่ง คนดี คนมีความสุข โดยมีรายละเอียดดังนี้

(๑) เก่ง ประกอบไปด้วย ศีล สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ความมุ่งมั่น ความซื่อสัตย์ ความมีระเบียบวินัย มีศีลธรรม หลักธรรมาภิบาล ความรับผิดชอบต่อนหน้าที่การงาน มีจริยธรรม มีความรู้ ความสามารถ มีครอบครัวที่สมดุล เป็นคนเก่ง ความเสียสละ กระบวนการพัฒนายังมีจุดเน้นที่การพัฒนาต้องอยู่บนพื้นฐานของการมีจริยธรรมไม่พัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อรับใช้องค์กร หรือปลุกปั่นพฤติกรรมมนุษย์เพื่อประโยชน์ขององค์กรเท่านั้น แรงจูงใจของมนุษย์ตามกระบวนการนี้คือมนุษย์มีความต้องการที่จะทำงานเพื่อผลตอบแทน การเรียนรู้เป็นวิถีทางที่จำเป็นเพื่อการปรับปรุงผลงาน การถ่ายโอนการเรียนรู้ (Transfer of Learning) จะเป็นทางตรงจากการพัฒนาฝึกอบรมไปสู่การสร้างสรรค์ผลงานที่ดีกว่าเดิม

(๒) ดี ประกอบด้วย สมาธิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ การมองอนาคตเด่นชัด ความรับผิดชอบ การประสานงาน มีความสมาธิในการทำงาน มีการมองโลกในแง่ดี มีการจัดการอารมณ์ มีความภาคภูมิใจในตนเอง มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีการประเมินตนเอง ซึ่งเป็นการใช้ “สมาธิ” เป็นจุดเน้นในการพัฒนา และการใช้ “ปัญญา” เป็นแนวทางจุดเน้นในการพัฒนาแนวทางทั้งสามจะต้องสอดคล้องกับเป้าหมาย ลักษณะและความพร้อมของกลุ่มเป้าหมาย ยกตัวอย่างเช่น ผู้ที่ต้องการศึกษาปฏิบัติพัฒนาตนเองในแนวทางพุทธ เป็นผู้มีเป้าหมายในการพัฒนาเพื่อที่หลุดพ้นจากห้วงทุกข์ มีภูมิธรรมสูง ย่อมจะต้องใช้ “ปัญญา” เป็นแนวทางในการพัฒนา

(๓) มีสุข ประกอบด้วย ปัญญา สัมมาทฐิ สัมมาสังกัปปะ การมีจิตนวัตกรรม การมีความชำนาญ การจัดการที่ดี มีการคิดแก้ปัญหา อริยสัจ ๔ มีความสุขในการทำงาน โยนิโสมนสิการ มีการมองอนาคตเด่นชัด คำอธิบาย เป็นกระบวนการที่ดำเนินอย่างเป็นระบบ มีการจัดลำดับความสำคัญ มีวิธีการมองอนาคต ซึ่งปัญญาที่เกิดจากการตั้งมั่นในการทำงาน ซึ่งในทางพุทธศาสนา

เป็นปัญญาระดับสูงสุดที่เรียกว่า “ภาวนามะยะปัญญา” ระดับสมาธิขั้นอุปจารณสมาธินั้นสามารถระงับอุปสรรคหรือความเศร้าหมอง ปัญหาในทางโลกได้ ดังนั้นในการทำงานให้ประสบความสำเร็จสูงสูดนั้นนอกจากการมีระดับปัญญาหรือสมองที่เป็นเลิศด้วยการฝึกตนทั้งกายและใจ ซึ่งสามารถทำให้มนุษย์กลายเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับสนับสนุนและมีความรักความเมตตาแก่มวลมนุษย์ที่ผ่านการฝึกกายฝึกจิตใจให้เกิดเป็นอริยะเป็นการสร้างทุนทางปัญญาที่พร้อมด้วยความเก่งและความดี ของแต่ละบุคคลเป็นพลังสมองที่ซ่อนอยู่ในตัวตนของตน ดังนั้นการกระตุ้นจิตสำนึกเพื่อให้นักศึกษามีศักยภาพให้เกิดขึ้นเป็นทุนทางปัญญาได้นั้นสามารถทำได้โดยการใช้รูปแบบ KSM ตามที่กล่าวมา การสร้างทุนทางปัญญา คือ การสร้างศิลปะแห่งสุนทรียะจิต (State of Arts of Loving Kindness) ให้แสดงออกมาเป็นกระบวนการคิดและการตัดสินใจมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะ

๑. ควรมีการสร้างขบวนการพัฒนาทุนมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยนำลักษณะแก่นแท้ทางพระพุทธศาสนาในประเด็นต่างๆ เป็นหลักเพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบความประพฤติ แนวคิดการดำเนินชีวิตส่วนตัวและการทำงาน รวมถึงการสร้างแบบแผนการพัฒนาตามแบบ Best Practice ของการบูรณาการระหว่างพุทธญาณวิทยาและการจัดการตามหลักสากลโดยสร้างเป็นแนวทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ต้องมีกระบวนการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการอบรมหล่อหลอมเกล้าโดยใช้ วิธีชี้แจงทำความเข้าใจ ประชุม อบรมสัมมนา หรือวิธีการอื่นๆ โดยนำหลักธรรมะเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมะพื้นฐานง่ายๆ มาจัดหลักสูตรในการพัฒนาและลงสู่ภาคปฏิบัติ เช่น อิทธิบาท ๔ (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) หรือพรหมวิหาร ๔ (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นองค์ความรู้ที่ใช้เป็นแนวทางในการอบรม สั่งสอนให้คนทุกคนหมั่นเพียรทำความดี มีความอดทน อดกลั้น มีความเมตตา กรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ เพื่อนร่วมงาน ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้เป็นคุณลักษณะที่กำหนดเป็นสมรรถนะหลัก (Core Competency) ของทรัพยากรมนุษย์

๒. ควรมีการสร้างกระบวนการในการสร้างเครื่องมือทางการบริหารโดยการ บูรณาการพุทธญาณวิทยากับการบริหารตามหลักสากล ให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม และผลักดันนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติงานในองค์กรต่างๆ เพื่อเป็นการพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ในทุกๆ มิติ

๓. ควรมีกระบวนการติดตาม ประเมินผลการพัฒนาทุนมนุษย์ด้วยการนำพุทธญาณวิทยา มาประยุกต์ใช้กับการบริหารจัดการขององค์กร ในการจัดโครงการต่างๆ เพื่อให้ทราบถึงผลของการนำความรู้ ความเข้าใจ ที่มีไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการปฏิบัติงานในระดับใด

บรรณานุกรม

- จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์. สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘.
- _____. ศาสนา ชีวิตและสังคม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๗.
- ธงชัย สันติวงษ์. การบริหารทุนมนุษย์. กรุงเทพมหานคร : ประชุมช่าง, ๒๕๔๖.
- บุญทัน ดอกไธสง. การบริหารเชิงพุทธ. กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๘.
- _____. การบริหารเพื่อสร้างสรรค์ KSM Model. กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๓๒.
- _____. การจัดการทุนมนุษย์. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ตะวัน, ๒๕๕๑.
- บุญมี แท่นแก้ว. ญาณวิทยา. กรุงเทพมหานคร : ธนะการพิมพ์, ๒๕๓๕.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). การศึกษาเพื่อสร้างศาสนทายาท. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- ประภาศรี ศรีห่อไฟ. พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). ศาสนาและเยาวชน. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๒.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.
- พระไพศาล วิสาโล. พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๒.
- พุทธทาสภิกขุ. คู่มือมนุษย์. กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๐๑.
- สุจิตรา บุญยรัตน์พันธุ์. ระเบียบวิธีวิจัยสำหรับรัฐประศาสนศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ คณะรัฐประศาสนศาสตร์, ๒๕๓๕.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : สมาคมนักศึกษาเก่าพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. คำบรรยายพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓.

อภิชัย พันธเสน. **พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่างๆ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๔.

อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา. **เปิดความคิด ชีวิตอัจฉริยะ**. กรุงเทพมหานคร: ฟรีมายด์, ๒๕๕๒.

Barnard, C. I. **Functions of the executive**. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1966.

Cronbach, L. J. **Essentials of Psychological Testing**. 3 rd ed. New York: Harper and Row, 1970.

Nadler & Nadler. **Developing Human Resource**. 3 ed. Jossey Bass Publisher, 1990.

Senge, P. M. **The fifth discipline : The art and practice of the learning organization**. New York : Doubleday / Currency, 1990.